

**ABBASÎ HALİFESİ HÂRÛNU'R-REŞİD'İN İSTANBUL SEFERİ
VE BU SEFER ESNASINDA İZLEMİŞ OLDUĞU
GÜZERGÂHLAR**

Abdulhalik BAKIR*

Özet

Arapların, Farsların ve Türklerin kuruluşunda ve yaşatılmasında büyük katkı sağladığı ve Müslümanlar tarafından kurulan ilk dünya devleti payesine sahip olan Abbasî devletinin beşinci halifesi Hârûnu'r-Reşîd'in daha prensken düzenlemiş olduğu İstanbul seferi tarihçilerimizin fazlaca dikkatini çekmemiştir. Oysa bu sefer özellikle Türk tarihi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Zira bu fetih ordusunda Türk kökenli kumandanlar ve askerler bulunduğu gibi, anılan ordu hem gidiş hem de dönüş esnasında Türk tarihinde şerefli bir konuma sahip olan Büyük Osmanlı Devletinin doğduğu mübarek topraklar addettiğimiz Bilecik ve çevresinden (Söğüt) geçerek İstanbul'a yönelmiştir.

Tarihsel önemine binaen bu çalışma, büyük bir fetih hareketini dile getirmesi yanında, Bilecik ve çevresinin Selçuklulardan birkaç yüzyıl önce de Müslüman Türkler tarafından (kalıcı olmasa da) fethedildiği gerçeğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın iç başlıklarını şöyle sıralamak mümkündür: Giriş, I. Hârûnu'r-Reşîd'in Hayatı, Kişiliği ve Siyasî Faaliyetleri, II. Hârûnu'r-Reşîd'in İstanbul Seferi ve Anadolu'daki Askerî Başarıları, III. Hârûnu'r-Reşîd'in İstanbul Seferi Sırasında İzlemiş Olduğu Güzergâhlar ve Uğramış Olduğu Yerleşim Merkezleri, Sonuç, Kaynaklar.

Anahtar Kelimeler: Abbasî devleti, Hârûnu'r-Reşîd, Bilecik ve Çevresi, Söğüt, Türkler

**THE EXPEDITION OF THE ABBASID CALIPH HARUN AL-RASHID TO
CONSTANTINOPLE AND THE COURSES ORBITTED DURING THIS EXPEDITION**

Abstract

Harun al-Rashid, the fifth ruler of Abbasid Caliphate, whose establishment Arabs, Persians and Turks had contributed much, realized a campaign against Byzantine Constantinople, when he was just a prince. However, this campaign has been ignored by historians. Nevertheless, it is of much importance for Turkish History. Because in this army the commandant and the soldiers of Turkish origin had existed. Moreover, this army, in the round-trip journey, went towards Constantinople by passing through Bilecik and its surrounding (Söğüt), which we considered as blessed lands where Ottoman Empire had sprung. From the historical point of view, this study, just as it reflects the conquest movement, is to aim lay emphasis on the conquest by Muslim Turks of Bilecik and its surrounding before some centuries from Seljuqs. The inner titles of this study are so: Introduce, I. the

Life, Personality and Political Activities of Harun al-Rashid, II. Campaign of Constantinople and Military Success in Anatolia of Harun al-Rashid, III. The Itineraries followed and the Settlements visited by Harun al-Rashid, Conclusion, Sources.

Key Words: Abbasid Caliphate, Harun al-Rashid, Bilecik and its Surrounding, Söğüt, Turks.

Giriş

Tarihte İslam fetihleri, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret etmesinden sonraki askeri hamlelerle başlamış ve Arap yarımadasındaki Yemen, Umân, Bahreyn el-Yemâme¹ ve Hicaz bölgelerinin İslam bayrağı altına girmesiyle devam etmiştir². Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam devletine halife seçilen Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde Bilâdü'ş-Şam, Irak, el-Cezire bölgesi, İran (Horasan, Taberistan, Kirman, Deylem, el-Cebel, Mekrân, Sicistan eyaletleri) Azerbaycan, Ermenistan, Mısır, Kuzey Afrika ve Kıbrıs Müslümanlar tarafından fethedilmiştir³. Bunu takip eden Hz. Ali döneminde Müslümanların iç savaşlarla oyalanmalarına rağmen, özellikle doğu kesimlerinde meydana gelen isyanlar bastırılmış, küçük çapta olsa da bazı fetihler gerçekleştirilmiştir⁴. Müslümanlar aynı kutsal amaç ve ruhla Emevîler döneminde de İslam'ı yaymak maksadıyla Orta Doğu'daki fetihlere devam ettiler ve sonuçta batıda Mağrib bölgesi ve Endülüs, doğuda ise bugünkü Hind-Sind bölgesini ve Mâverâünnehir bölgesinde yer alan Buhara ve Semerkant şehirlerini ele geçirdiler⁵. Ancak Anadolu fetihleri muhtemelen ağır kış şartları ve coğrafi

* Prof. Dr. Bilecik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Evcil güvercin anlamına gelen ve Arap Yarım adasının Necid iklimine bağlı olan bu bölgenin merkezi Hacir olup Bahreyn bölgesinden on günlük bir mesafede yer almaktadır. Burayı, Hicretin on ikinci yılında Hz. Ebu Bekir döneminde Halid b. el-Velid komutasındaki İslam ordusu tarafından önce savaş yoluyla, sonra da anlaşma yapılarak fethedildi. Burası aynı zamanda eskiçağda adları geçen Tasem, Cedis, 'Ad ve el-Ahkâf kavimlerinin de yaşamış olduğu bölgedir. el-Yemâme, Yakut el-Hamavi tarafından "Allah'ın en güzel toprağı, en çok ağacı, hurması ve nimeti olan bir yer" olarak tanıtılmaktadır. Bkz. Yakut el-Hamavi, *Mu'cemu'l-Büldân*, c. V, Beyrut, 1977, s. 442.

² Halife b. Hayat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Ankara, 2008, s. 113; el-Belazuri, *Fütühu'l-Büldân*, (Thk. Abdullah Enis et-Tabbâ'), Beyrut, 1987, s. 33-49, 74, 92-93, 103-104, 106-107, 118-121; el-Kulâ'i, Ebu'r-Rabi' Süleyman b. Musa el-Endelusi, *el-İktifâ' fi Meğâzi Resülillâh ve's-Selâse el-Hulefâ'*, (Thk. Mustafa Abdulvâhid), Kahire, 1970, c. II, s. 437; Muhammed Ali Mağribi, *Ebu Bekr es-Siddik Halifetü Resülillâh*, Cidde, 1983, s. 109-154; Abdulvehab en-Neccâr, *el-Hulefâü'r-Râşidün*, Beyrut, 1986, s. 81-110, 124-226, 274-295.

³ el-Vâkidî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *Fütühu'ş-Şâm*, Beyrut, (Trz.), s. 5-310; İbn Abdilhakem, *Fütühu Mısır ve'l-Mağrib*, (Thk. Charles c. Torrey), Kahire, (Trz.), s. 55-84; İbn A'sem el-Kûfi, Ebu Muhammed Ahmed, *Kitâbu'l-Fütüh*, (Thk. Ali Şîri), Beyrut, 1991, c. I, s. 70-266. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki), Kahire, 1998, c. IX, s. 510-672, c. X, s. 5-261; İbn Ebi'd-Dem el-Hamavi, Şihabeddin İbrahim, *et-Târihu'l-Muzafferî*, (Thk. Hâmid Zeyân Gânım Zeyân), Kahire, 1989, s. 160; Şükrî Faysal, *Hareketü'l-Fethi'l-İslâmi fi'l-Karni'l-Evvel*, Beyrut, 1952, s. 32-55-, 59-105, 109-145, 149-186, 189-207; Mahmud Şit Hattâb, *Kâdetü Fethi Bilâd Fâris*, Beyrut, 1974, s. 89-304; Ahmed Atman, *Tarih Kıbrıs*, Kahire, 1997, s. 126-128.

⁴ Abdulhalik Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, Ankara, 2004, s. 538-539.

⁵ ed-Dineverî, Ebî Hanife Ahmed b. Davud, *el-Ahbârü't-Tivâl*, (Thk. Abdulmun'im Amir-Cemaleddin eş-Şeyyâl), Kahire, 1959, s. 327-328; en-Nerşehî, Ebu Bekr Muhammed b. Ca'fer, *Tarih Buhârâ*, (Thk. Emîn Abdulmecid Bedevî-Nasrullah Mübeşşir et-Tirâzî), Kahire, (Trz.), s. 23-26; İbnu'l-Kûtiyye, Ebu Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdulaziz b. İbrahim b. İsa b.

yapının zorluğu nedeniyle çok çetin geçmiş ve kalıcı olmamıştır. Bu uğurda ikisi Emevî devletinin ilk halifesi Muaviye b. Süfyân birisi de Emevî halifesi Süleyman b. Abdülmelik döneminde yapılan üç İstanbul kuşatması Bizans ordusunun Rum ateşi⁶ üstünlüğü ve şehrin korunaklı surları sayesinde olumlu bir sonuç vermemiştir⁷. Bunun dışında hem Emevîler dönemi boyunca hem de Abbasîlerin ilk dönemlerinde “es-Sâife” denilen ve daha ziyade yaz aylarında yapılan seferler devam etmiştir. İleride de anlatacağımız gibi, Hârûnu’r-Reşîd’in daha genç bir prensken güçlü bir orduyla Anadolu’yu boydan boya kat ederek İstanbul’un Üsküdar ve Kadıköy ilçelerine kadar gelmesi de anılan yaz mevsimi seferlerinin devamından ibaret olsa gerektir. Tarihsel kaynaklardan öğrendiğimize göre Müslümanlar tarafından başlatılan bu fetih hareketi, anılan halifenin oğulları el-Me’mun ve el-Mu’tasım ve diğer Abbasî halifelerinin dönemlerinde de devam edecektir⁸. Ancak bütün bu girişimler birer geçici askerî hamleler olarak tarih sahnesinde yerini alacak ve nihayet Anadolu’nun ve İstanbul’un fethi Türkler tarafından kurulan Büyük Selçuklu ve Büyük Osmanlı Devletine nasip olacaktır.

I. Hârûnu’r-Reşîd’in Hayatı, Kişiliği ve Siyasî Faaliyetleri

Hârûnu’r-Reşîd, H. 148 yılında Rey⁹ şehrinde dünyaya geldi; bu esnada babası el-Mehdi burada ve Horasan’da vali olarak görev yapmaktaydı¹⁰. Annesi Hayzürân, Berberî kökenli “Ümmü

Müzâhim el-Endelüsî el-Kurtubî, *Târihu İftitâhi’l-Endelüs*, (Thk. İbrahim el-Ebyârî), Beyrut, 1989, s. 29-57; İbn ‘İzârî el-Merakuşi, *Beyânu’l-Muğrib fi Ahbâri’l-Endelüs ve’l-Mağrib*, (Thk. G. S. Colin-E. Levi-Provençal), Beyrut, 1983, s. 15-41, 43-46; Müellifi Meçhul, *Ahbâr Mecmû’a fi Fethi’l-Endelüs ve Zikr Ümerâihâ Rahimehumullah ve’l-Hurûbu’l-Vâki’a Beynehum*, (Thk. İbrahim el-Ebyârî), Beyrut, 1990, s. 13-49; Ebu’l-Ma’âli Athar el-Mübârekbüri, *el-İkdu’s-Semîn fi Fütûhi’l-Hind vemâ Verede fihâ mine’s-Sahabeti ve’t-Tâbi’in*, Kahire, (Trz.), s. 39-229; Ahmed Muhtar el-İbâdâdî, *Fi Tarihi’l-Mağrib ve’l-Endelüs*, Beyrut, (Trz.), s. 35-48, 49-74; Abdurrahman Ali el-Haccî, *et-Târihu’l-Endelüsî mine’l-Fethi’l-İslâmî, Hatta Sükût Ğirnata H. 92-897 (M. 711-1492)*, Dımaşk, 1994, s. 43-128; Şükri Faysal, *Hareketü’l-Fethi’l-İslâmî fi’l-Karni’l-Evvel*, s. 208-225; Mahmud Şit Hattâb, *Kadetü Fethi’s-Sind ve Afğânistan*, Beyrut, 1998, s. 147-263, 267-400; Şâkir Mustafa, *el-Endelüs fi’t-Târih*, Dımaşk, 1990, s. 16-28; Halid Azib, *Buhârâ eş-Şerife ve Tarihuâ ve Türâsühâ’l-Hadâri*, Kahire, (Trz.), s. 10-28.

⁶ Bu ateşin kökü M. İlk üç yüzyılda Araplar tarafından el-Cezîre bölgesinde kurulan tarihî Hadar şehrine dayanır. Romalılar anılan şehre atfen bu ateşi “Hadar ateşi” olarak adlandırıyorlardı. “Yanan fitil”, “alev” ve “güçlü alevi bulunan meşale” şeklindeki adlarla da anılan bu ateşin bileşimi ham petrolden oluşmaktaydı. M. 350’den sonra bu ateşin bileşimine taş yağı eklendi ve öylece 1350 yılına kadar bu şekliyle savaşlarda kullanıldı. Ancak bu tarihten sonra bileşimine nitrat, türbentin, antimuan, özel bazı hayvansal yağlar ve suda ıslatıldığında bileşime yüksek ısı kazandırsın diye sıcak kireç eklenerek yangın çıkarma gücü artırıldı. Zamanla Müslümanlar tarafından daha da geliştirilen ve “neffâta” ve “Zerrâka” adları verilen Rum ateşi Bizanslıların uzun zaman İstanbul’u savunmada kullandıkları en etkin silah olmuştur. Bkz. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara, 2002, s. 416-419.

⁷ İbn Abdîrabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, *el-İkdu’l-Ferid*, (Thk. Abdulmecid et-Terhinî), Beyrut, 1983, c. V, s. 116-117; Ebu’l-Fidâ, el-Meliku’l-Müeyyed İmadeddin İsmail, *el-Muhtasar fi Ahbâri’l-Beşer*, Kahire, (Trz.), s. 186; Necdet Hammâş, *eş-Şâm fi Sadri’l-İslâm*, Dımaşk, 1987, s. 377-378; Abdulkadir Özcan, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Ateş-i Rûmî Maddesi, İstanbul, 1991, c. IV, s. 57.

⁸ et-Taberî, Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu’t-Taberî-Târihu’r-Rüsül ve’l-Mülûk*, (Thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), c. IX, Kahire, 1975, c. IX, s. 57-79; Muhammed Mustafa Heddâre, *el-Me’mûn el-Halifetü’l-Âlim*, el-İskenderiyye, 1966, s. 90-91.

⁹ Cibâl bölgesinin en meşhur şehirlerinden olup Nişapur’a 160 fersah uzaklıkta yer almaktadır. Cahiliye döneminde Ezârî olarak adlandırılan bu şehir, Hz. Ömer zamanında Kufe valisi Ammar b. Yâsir tarafından görevlendirilen Ürve b. Zeydi’l-

veled” (Erkek çocuk doğurmuş cariye) türünden bir cariyedir¹¹. Abbasî devletinin birinci hükümdarı ve kurucusu Ebu'l-Abbas es-Seffâh, İkinci hükümdarı Ebu Ca'fer el-Mansûr, üçüncü hükümdarı Muhammed el-Mehdi ve dördüncü hükümdarı Musa'l-Hâdi'den sonra beşinci hükümdar olarak iktidara geldi. Büyük kardeşi Musa'l-Hâdi'nin vefat ettiği gece halife seçildi. Aynı gecede ileride yedinci Abbasî halifesi olacak olan oğlu el-Me'mun dünyaya gelmiştir¹². el-Câhız'ın belirttiklerine göre etrafındaki yetenekli yüksek rütbeli devlet memurları ve meşhur şahsiyetler bakımından hiç bir halife onun kadar şanslı değildi. Zira Bermeki ailesinin en yeteneklileri vezirleri, Ebu Hanife'nin arkadaşı ve öğrencisi Ebâ Yusuf kadısı, Mervan b. Ebî Hafsa şairi, babasının amcası oğlu el-Abbas b. Muhammed nedimi, Zübeyde eşi, İbrahim el-Mavsîlî şarkıcısı, el-Fadl b. er-Rabî' hacibi idi¹³. Hârûnu'r-Reşîd'in mühründe “*el-Azametü ve'l-Kudretü Lillâhi Azze ve Celle*” (Azamet ve kudret Aziz ve Celil olan Allah'a aittir) ibaresi yazılıydı¹⁴.

Anlatılanlara göre, o halifeliği döneminde bir günde yüz rekat namaz kıları ve her gün şahsi malından yoksul ve ihtiyaç sahiplerine bin dirhem sadaka verirdi¹⁵. Âlimleri sever, ancak çok konuşmayı ve aşırı tartışmayı sevmezdi, şairlere bol ihsanda bulunur, şiir söyler ve övgüden hoşlanırdı. Hatalarını ve günahlarını hatırladığında ve kendisine vaaz edildiğinde ağlardı¹⁶. Tarihçiler tarafından şemali hakkında da bilgi verilmiş ve özetle onun beyaz tenli, uzun boylu, yakışıklı, nispeten etine dolgun, fasih konuşan, ilim irfan sahibi özellikle de edebiyat ve fıkıh konularında bilgili bir insan olarak tanıtılmıştır¹⁷. Hilafeti sırasında altı defa hac yaptı; en sonuncu haccını h. 288 yılında

Hayl et-Tâ'î tarafından Hicretin yirminci yılında fethedildi. Burası H. 158 yılında Abbasî halifesi el-Mehdi tarafından yeniden inşa edilerek çevresine bir hendek, ortasına da bir mescit camii yapıldı. Bkz. Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Büldân*, c. III, s. 116-118.

¹⁰ ez-Zehabî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'*, (Thk. Kamil el-Harrât), Beyrut, 1982, c. IX, s. 287; el-Karamânî, Ahmed b. Yusuf, *Ahbârü'd-Düvel ve evi, Mu'cemu'l-Büldân, Âsârü'l-Üvel fi't-Târih*, (Thk. Ahmed Hatîf-Fehmi Sa'd), Beyrut, 1992, c. II, s. 82. Hârûnu'r-Reşîd'in H. 145'te, diğer bir haberde de H. 149 yılında doğduğu da bildirilmektedir. Bkz. İbnu's-Sâ'î, Ali b. Encüb el-Bağdadî, *Kitab Muhtasar Ahbâru'l-Hulefâ'*, Mısır, 1309, s. 27.

¹¹ İbn Kuteybe, Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Ma'ârif*, (Thk. Servet Ukkâşe), Kahire, 1981; s. 381; ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. IX, s. 287; el-Karamânî, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Üvel fi't-Târih*, s. 82.

¹² İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 381; İbn Hibbân, Ebu Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temimî el-Büstî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ'*, (Thk. Sa'd Kerim el-Fakî), İskenderiye, (Trz.), s. 338; el-Karamânî, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Üvel fi't-Târih*, s. 82; el-Makdisî, el-Mutahher b. Tâhir, *el-Bid' ve't-Târih*, Kahire, c. VI, s. 101.

¹³ el-Karamânî, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Üvel fi't-Târih*, s. 83. Ayrıca bkz. el-Makdisî, *el-Bid' ve't-Târih*, Kahire, (Trz.), c. VI, s. 101.

¹⁴ el-Kalkaşandî, Ahmed b. Abdullah, *Me'âsiru'l-Înâfe fi Ma'âlimi'l-Hilâfe*, (Thk. Abdüssettâr Ahmed Ferâc), Beyrut, (Trz.), s. 193; el-Karamânî, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Üvel fi't-Târih*, s. 82.

¹⁵ ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. IX, s. 287; el-Karamânî, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Üvel fi't-Târih*, s. 82; Abdulaziz ed-Dürî, *el-Asri'l-Abbâsî el-Evvel Dirâsetün fi't-Tarihi's-Siyâsî ve'l-İdâri ve'l-Mâlî*, Beyrut, (Trz.), s. 104-105.

¹⁶ ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. IX, s. 287.

¹⁷ ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. IX, s. 287; el-Karamânî, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Üvel fi't-Târih*, s. 82; Şavkî Ebu Halil, *Hârûnu'r-Reşîd Emîru'l-Hulefâ' ve Ecellü Mülûku'd-Dünyâ*, Dimaşk, 1996, s. 15.

gerçekleştirdi. H. 286 yılında oğulları ve veliahtları olan Muhammedü'l-Emîn, Abdullah el-Me'mun ve el-Mü'temen lakabıyla tanınan el-Kâsım'ı da yanında hacca götürdü ve burada her biri için bir ferman yazdırarak Kâbe'ye astırdı. Bu halife hac yaptığında fakihlerden ve oğullarından yüz kişiyi yanında götürürdü. Hac yapmadığı zaman da onlardan üç yüz kişiyi bol maddî destek ve kaliteli kıyafetlerle hacca gönderirdi. Bu sebeple de o devirde, “*Dünyaya: gençlik yılların hangi dönemde dir denilse; o da Hârûnu'r-Reşîd dönemindedir diyecektir*” darb-ı meseli yaygın hale gelmiştir¹⁸.

Hârûnu'r-Reşîd, halife seçildikten sonra Yahya b. Halid b. Bermek'i kendine vezir ve Ca'fer b. Muhammed b. el-Eş'as b. Kays'ı Horasan valisi tayin etti¹⁹. et-Talibiyîn (H. Peygamberin amcası Ebu Talib'in soyundan gelenler) olarak adlandırılan ve Hz. Ali sulbünden gelen Ehl-i Beyt mensuplarına güvence verdi, Haşim oğullarına beşte bir hisse dağıttı. Onlardan erkeklere bin, kadınlara ise beş yüz dinar maaş bağladı ve bu konuda zürriyetleri ile azatlılarına eşit muamelede bulundu. Bu vesileyle Muhacir ve Ensar'dan olan insanlara da maaş bağladı²⁰. Sonra Tarsus²¹ şehrini onardı ve Ebâ Süleyman el-Hâdım'ı bir grup azatlı ile birlikte buraya yerleştirdi²².

Abbasî halifesi Hârûnu'r-Reşîd döneminde meydana gelen isyanları ve siyasî olayları ise şöyle sıralamak mümkündür:

1. el-Cezîre bölgesinde el-Velîd b. Zarîf eş-Şârî adında bir haricî bir isyan çıkardı ve burayla İrminiyye ve Azerbaycan'ı ele geçirdi. Bu isyan yaklaşık yirmi yıl boyunca defalarca Abbasî ordusunu zor durumda bıraktı. Sonunda H. 179 yılında bu isyancı bir bedevî tarafından öldürüldü ve kafası Bağdat'a getirildi. Hârûnu'r-Reşîd bu beladan kurtulduğu için şükrünü ifade etmek maksadıyla umre yaptı.

2. Hamza eş-Şârî adında diğer bir haricî isyancı Horasan'da ayaklandı ve İsâ b. Ali b. İsâ komutasındaki Abbasî ordusunu mağlup etti. İsâ bu olay sonucunda Kabil²³ ve Kandehâr²⁴'a

¹⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 381; er-Rûhî, Ebu'l-Hasan b. Ebî Abillah Muhammed b. Ebi's-Surûr b. Abdurrahman, *Bulğatü'z-Zürefâ' fi Zikrâ Tevârihi'l-Hulefâ'*, (Thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azib), Kahire, (Trz.), s. 110; el-Makrizî, Takiyyuddin, *ez-Zehübü'l-Mesbûk fi Zikri men Hacce mine'l-Hulefâ' ve'l-Mülûk*, (Thk. Cemaleddin eş-Şeyyâl), Kahire, 2000, s. 81-82.

¹⁹ el-Makdisî, *el-Bid' ve't-Târih*, c. VI, s. 101.

²⁰ el-Makdisî, *el-Bid' ve't-Târih*, c. VI, s. 101.

²¹ Şehir adının Rumca olup Tarsûs b. er-Rûm b. Elifez b. Sam b. Nûh'a dayandığı ifade edilmektedir. Şam topraklarından olan bugünkü Suriye'nin Halep şehri ile Lazkiye şehirleri arasında yer alan Tarsus'un Abbasî halifesi Hârûnu'r-Reşîd'in hizmetçisi Süleyman tarafından kurulduğu ileri sürülmektedir. Abbasîler döneminde iki sura, altı kapıya sahip olan bu şehrin ortasından el-Beredân adında bir nehir geçmekteydi. Abbasî halifesi Abdullah el-Me'mun'un mezarı da buradadır. Şehir h. 354 yılında Bizans imparatoru Nakfur'un eline geçti. Tarsus'ta şu âlimler yetişmiştir: Ebu Ümeyye Muhammed b. İbrahim b. Müslim er-Tarsusî (öl. 273), Muhammed b. İsa b. Yezid et-Taesusî et-Temimî (öl. H.276). Bkz. Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Büldân*, c. IV, s. 28-29.

²² el-Makdisî, *el-Bid' ve't-Târih*, c. VI, s. 101.

²³ Bugünkü Afganistan'ın başkenti olan Kâbil, Yakut el-Hamavî tarafından Toharistan'ın bir eyaleti olarak gösterilir ve Ezzân, Huvâş, Huşsek ve Cizze adından şehirlerin de buraya bağlı olduğunu ifade edilir. Öd, nargil, safran ve ihlileciyle de

çekilmek zorunda kaldı. Ancak bu isyancı Kirman'daki bir vadide boğulunca ayaklanma da son buldu. Onun taraftarlarına "el-Hamziyye²⁵" denilmektedir.

3. Ebu'l-Hasib adında bir kişi Nesâ²⁶ şehrinde ayaklandı ve Ebiverd²⁷, Tûs²⁸, Serahs²⁹ ve Nişapur³⁰'u ele geçirerek buralarda büyük yıkımlara sebebiyet verdi. Hârûn, İsâ b. Ali komutasında bir orduyu onun üzerine gönderdi. Böylece anılan isyancı öldürüldü ve eşleri ve çocukları esir edilerek kafası Bağdat'a gönderildi. Böylece Horasanda asayiş yeniden tesis edildi.

4. Horasan'da Hurremîler³¹ harekete geçince, Abdullah b. Mâlik üzerlerine yürüdü ve onlardan 30.000 kişiyi öldürdü; kadınlarını ve çocuklarını da esir aldı. Eli silah tutan erkekler ise kılıçtan geçirilerek esirler köle olarak satıldı.

5. Hazarlar Bâbu'l-Ebvâd³² şehrinde çıkarak Müslümanlara ve Zimmîlere saldırdılar. Bir rivayete göre, onlar, 140.000 kişiyi esir aldılar; bu esnada büyük miktarda da erkek, kadın ve çocuğu öldürdüler, şehirleri ve köyleri yaktılar.

meşhur olan Kâbil, Abbasiler döneminde iki milyon, beş yüz bin dirhem ve değeri altı yüz bin dirhem olan iki bin adet kaliteli cariye haraç ödemekteydi. Burası Müslümanlar tarafından Mervan Oğulları zamanında fethedilmiştir. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. IV, s. 426.

²⁴ Bugünkü Afganistan'ın Başkenti olan Kandehâr, Yakut el-Hamavî tarafından Sind veya Hind topraklarında gösterilir. Burası Abbâd b. Ziyad komutasındaki İslam ordusu tarafından fethedilmiştir. el-Abbâdiyye başlıkları bu şehrin uzun olan başlıklarından esinlenerek imal edilmiştir. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. IV, s. 403.

²⁵ 179 /795-96) yılında Horasan'da İsyân eden, uzun süre Abbâsî ordularıyla savaştıktan sonra Me'mûn zamanında öldürülen Hamza b. Edrek'e bağlı olanların oluşturduğu Hâricî fırkasıdır. Bu fırkanın inancına göre Allau Te'âlâ amellerin yaratılmasını kullara havale etmiş, onlara hayır ve şer işleme gücünü vermiştir. Bundan dolayı kulların fiillerinde Allah'ın iradesi ve müdahalesi söz konusu değildir. Bkz. Mustafa Öz, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Acâride Maddesi, İstanbul, 1988, c. I, 319.

²⁶ Horasan'da bir şehir olup Merv şehriyle arasında beş günlük mesafe bulunmaktadır. Burası hastalıklar üreten bir şehir olarak tanıtılmaktadır. Bu olumsuz özelliğine rağmen buradan önemli âlimler yetişmiştir. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. V, s. 281-282.

²⁷ Horasan'da Serahs ve NeSâ arasında bir şehir olup hastalıklı ve suyu kötü bir şehirdir. Şehir h. 31 yılında Abdullah b. Amir b. Küreyz komutasındaki İslam ordusu tarafından fethedildi. Burada önemli âlimler yetişmiştir. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. I, s. 86-87.

²⁸ Horasan'da bir şehir olup Nişapur'a on fersah uzaklıktadır. Şehir Et-Tâburan ve Nukân adında iki beldeden meydana gelmektedir. Bir rivayete göre buranın binden fazla köyü vardır. Ali b. Musa er-Rıza ile Harûn'îr-Reşid'in mezarları buradadır. Şehir Hz. Osman zamanında fethedilmiştir. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. IV, s. 49.

²⁹ Horasan dolaylarında eski, büyük ve geniş bir şehir olup Nişapur ile Merv şehirlerinin arasında yer alır ve anılan iki şehre altı konaklık bir mesafede bulunmaktadır. Bir rivayete göre Fars hükümdarı burayı Keykavus Serahs b. Hüzerez adında bir kişiye ikta etmiş; böylece burası onun adını almıştır. Verimli topraklara ve geniş meralara sahip olan bu şehirde güzel altın işlemeli sarıklar imal edilmektedir. Burada şu fıkıh âlimleri yetişmiştir: Ebu'l-Ferec es-Serahsî (Şafi'î fıkıhının önemli âlimlerinden olup büyük bir fıkıh eserinin sahibidir), Ebu Zâhir b. Ahmed b. Muhammed b. es-Serahsî (bu zat, Fakih ve muhaddistir). Bkz. Yakut el-Hamavî, c. III, s. 208-209.

³⁰ Faziletli insanların madeni, âlimlerin kaynağı büyük bir şehir olup Fars hükümdarı Şapur tarafından kurulduğu için onun adını almıştır. Meyvesi ve nimetleri bol olan bir şehirdir. Burası H. 31 yılında Hz Osman döneminde Abdullah b. Amir b. Küreyz tarafından fethedildi. Bu şehrin Hz. Ömer döneminde el-Ahnef b. Kays tarafından fethedildiği de söylenir. Selçuklu sultanı Sencer zamanında Oğuzlar tarafından büyük bir yıkıma uğradı. Ancak daha sonra Sencer'in memlûklerinden el-Müeyyed tarafından yeniden inşa edilerek çok mamur bir şehir haline getirildi. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. V, s. 332-333.

³¹ Mecûsilik'le eş anlamlı kullanılan ve "iyi, isabetli din" anlamını taşıyan Bihdin isminden etkilenilerek Hürremîniyye olarak da anılan bir fırkadır. Ancak Mezdek'in karısı Hürreme'den dolayı fırkanın bu ismi aldığı da ileri sürülmektedir. Bkz. Aliev Saleh Muhammedoğlu, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Hürremiyye Maddesi, İstanbul, 1998, c. XXXIII, s. 500.

6. Râfi' b. Leys b. Nasr b. Seyyâr Semerkant'ta ayaklanma başlattı ve Mâverâünnehir bölgesini ele geçirdi. Bunun üzerine Hârûnu'r-Reşîd, Herseme b. A'yen'i, Râfi' ile savaşmak için Horasan'a gönderdi³³. Bu esnada el-Me'mun de Merv³⁴ şehrine geldi. Halife de oraya doğru yöneldi; ancak H. 193 yılının Cümâda'l-Ûlâ ayının dördüncü gününün Cumartesi gecesi Tûs şehrinde vefat etti ve burada defnedildi. Öldüğünde kırk yedi yaşındaydı. Onun halifeligi ise yirmi üç yıl iki ay ve on yedi gün sürmüştür³⁵.

Ebu'ş-Şays adındaki şair ona şu ağıtı yakmıştır:

*“Doğuda güneş battı, gözlere de ki
Durmada yaşlarını döksün
Biz çıkışı esnasında bir güneşin
Battığını asla görmedik.”*³⁶

Hârûnu'r-Reşîd döneminde meydana gelen en önemli olaylardan biri de, Bermekî ailesinin devlet yönetiminden uzaklaştırılmaları ve servetlerinin müsadere edilmesidir³⁷. Konunun detayına girmek istemiyoruz; ancak şu kadarını belirtmekte fayda vardır. O da bu hadiseyi, tarihsel Arap-Fars çekişmesinin bir tezahürü olarak görmek gerekir. Zira Başta Yahya b. Halid b. Bermek olmak üzere bu ailenin fertleri hem siyasî hem de ekonomik yönden Abbasî devletinin merkezi olan Bağdat'ta ve

³² Derbend ve Sâsânî kralı Anûşirvan tarafından inşa edildiği için Şirvan Derbend'i olarak da adlandırılmaktadır. Erdebil şehrinde büyük Hazar denizi üzerinde uzunlamasına dağ kısmına kadar uzanan taştan bir suru bulunmaktadır. Burası kaliteli keteni, safranı ve köleleri ile nam salmıştır. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. I, s. 303.

³³ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 382; el-Makdisî, *el-Bid' ve't-Târih*, c. VI, s. 101; Nebile Hasan Muhammed, *Tarihu'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, İskenderiye, 1993, s. 157-165.

³⁴ Horasan'ın en meşhur şehirlerinden olup Nişapur'dan yetmiş fersah uzaklıktadır. Tahmüres tarafından inşa edildi ve Sâsânî devletinin kurucusu Erdeşîr tarafından da çevresine sur yapıldığı söylenmektedir. Şehirden Er-Rezik ve el-Mâcân adlarında iki nehir geçmektedir. Burası en-Nârenk adındaki yemeği, bol karı, yumuşak pamuğu ile meşhurdur. Merv'de birçok âlim ve edîb yetişmiştir. Bu edîb ve âlimlerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: Yahya b. Ya'mer el-Advânî, Dahhak b. Müzâhim, Ubeyd b. Süleyman el-Mervezî, Hasan b. Yahyâ el-Mervezî, Ahmed b. Ali el-Mervezî, Ebû Bekr el-Kaffâl el-Mervezî, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ebû İshâk el-Mervezî, Ebû Hâmid el-Mervezî, Ebû İshak İbrahim b. Ahmed b. İshak el-Mervezî, Ebû Tâlib el-Mervezî, Habeş el-Hâsib el-Mervezî, Ali b. Hucr el-Mervezî, Ahmed b. Hammâd el-Mervezî, Şerîfuddîn Muhammed b. Mes'ûd el-Mervezî, Abdulkerim b. Muhammed es-Sam'ânî el-Mervezî, Ahmed b. Hanbel. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. V, s. 112-116.

³⁵ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 382; el-Belazurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, (Thk. Mahmud el-Ferdûsu'l-Azm,), Dimaşk, 1998, c. III, s. 316; Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâ'î, *Uyûnu'l-Ma'ârif ve Fünûni Ahbâri'l-Halâ'if*, (Thk. Cemil Abdullah Muhammed el-Mısri), Mekke, 1995, s. 415-416; el-Makdisî, *el-Bid' ve't-Târih*, c. VI, s. 107.

³⁶ el-Makdisî, *el-Bid' ve't-Târih*, c. VI, s. 107.

³⁷ İbn Kuteybe ed-Dineverî, Ebî Muhammed, Abdullah b. Müslim, *el-İmâme ve's-Siyase*, (Thk. Ali Şîri), Beyrut, 1990, c. II, s. 222-226; el-Câhîz, *Kitâbu't-Tâc fi Ahlâki'l-Mülûk*, (Thk. Ahmed Zeki Bâşâ), Mısır, (Trz.), s. 64; İbnu'l-'Umrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-İnbâ' fi Tarihi'l-Hulefâ'*, (Thk. Kâsım es-Samerrâ'î, Kahire, 1999, s. 79-86; Muhammed Abdulhafız el-Menâsîr, *ec-Ceyş fi'l-Asri'l-Abbâsi el-Evvel (H. 132-H232)*, Ammân (Ürdün), 2000, s. 62-63; Seyyid Emîr Ali, *Muhtasar Tarihi'l-Arab*, (Arç. Trc. Afif el-Ba'lebekkî), Beyrut, 1967, s. 224-225.

İran coğrafyasında neredeyse devlet içinde devlet haline gelmişlerdir. Ayrıca Bermekîler zındıklıkla da suçlanıyorlardı el-Asma'î, onların bu olumsuz yönleri ile ilgili olarak şu beyitleri irat etmektedir:

“Bir mecliste şirk hatırlatıldığında
Bermek oğullarının yüzleri parlardı
Onların yanında bir âyet tilavet edildiğinde ise
Onlar Mezdek'ten sözler naklederlerdi.”³⁸.

II. Hârûnu'r-Reşîd'in İstanbul Seferi ve Anadolu'daki Askerî Başarıları

Abbasî devletinin ikinci halifesi ve Bağdat şehrinin kurucusu Ebu Ca'fer el-Mansûr'un oğlu Muhammedu'l-Mehdi, H. 165 yılının Cümâda'l-Ahire ayının bitişine on bir gün kala Cumartesi günü, Horasan da dâhil devletin her bölgesinden topladığı askerlerle oğlu Hârûnu'r-Reşîd'in kumandasında güçlü bir ordu kurdu ve diğer oğlu Musa'l-Hâdî'yi başkentte vekil bırakarak Bizans topraklarına doğru hareket etti³⁹. Doksan beş bin yedi yüz doksan üç kişiden oluşan bu orduda el-Hasan b. Kahtabe, azatlısı el-Fadl b. er-Rebî' el-Hâcib, Halid b. Bermek, el-Mehdi'nin kâtibi ve giderler sorumlusu Yahyâ b. Halid b. Bermek gibi devletin güçlü adamları da bulunuyordu. el-Mehdi, Ceyhan nehri yakınlarındaki Bizans sınırı içinde el-Mehdiyye⁴⁰ şehrini kurana kadar oğlu Hârûn'a refakat etti ve oradan Bilâdü'ş-Şam topraklarına yöneldi ve Beytü'l-Makdis'i (Kudüs) ziyaret etti⁴¹.

Hârûnu'r-Reşîd, Bizans topraklarına girdikten sonra burada Mâcide⁴² adında bir şehri fethetti. Bu esnada Bizans kumandanlarından Nakît ile karşılaştı; ancak bu kumandan bir düello sonucunda Yezîd b. Mezyed eş-Şeybânî tarafından öldürüldü. Bu esnada Bizans ordusu hezimete uğradı ve Yezîd, Bizans ordugâhını ele geçirdi. Sonra Abbasî ordusu, Nakmudiyeye valisi Dümüstuk üzerine yürüdü. Ancak bu vali, onlara yüz doksan dört bin dört yüz elli dinar aynı, yirmi bir milyon dört yüz on dört bin sekiz yüz dirhem nakdî gümüş para haraç ödeyerek tabiliğini bildirdi⁴³.

³⁸ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 382.

³⁹ et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu't-Taberî-Târihu'r-Rüsül ve'l-Mülük*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), c. VIII, Kahire, 1966, s. 152; Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, (Thk. Ekrem Ziyâ' el-Ömerî), Riyat, 1985, s. 438; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut, 1987, c. V, s. 248, İbn Kesîr, İmâdeddin Ebi'l-Fidâ İsmail İbn Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî, *el-Bidâye Ve'n-Nihâye*, c. XIII, s. 520; İbnu'l-İmâd, Şihâbeddin Ebi'l-Felâh Abdilhayy b. Ahmed b. Muhammed el-Akrî el-Hanbelî ed-Dımaşkî, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, (Thk. Mahmud el-Arnâvûd), Dımaşk-beyrut, 1988, c. II, s. 292; ez-Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. IX, s.287.

⁴⁰ Adından da anlaşıldığı gibi Abbasî halifesi el-Mehdi tarafından kurulan bu şehir hakkında bilgi bulamadık.

⁴¹ İbn Kesîr, c. XIII, s. 520; Andrea Klo, *Hârûnu'r-Reşîd Ve Asruhu*, (Arp Trc. Muhammed er-Rizkî), Tunus, 1997, s. 53.

⁴² Bu şehir hakkında da bilgi bulamadık.

⁴³ et-Taberî, c. VIII, s. 152; İbnu'l-Esîr, c. V, s. 248; İbn Kesîr, c. XIII, s. 520; ez-Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, (Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut, 1990, c. X, s. 18-19.

Hârûnu'r-Reşîd komutasındaki Abbasî ordusu Anadolu'daki fetihlerine devam ederek Ankara⁴⁴'ya geldi ve burayı da fethetti⁴⁵. Abbasî ordusu buradan da hareket ederek İstanbul'a yöneldi ve bu seferler sonunda Semâlû⁴⁶ ve Dülûk⁴⁷ adındaki kaleler de dâhil birçok kale ele geçirildi⁴⁸.

H. 165 yılında başlayan ve H. 166 yılında tamamlanan bu sefer esnasında Abbasî ordusu İstanbul Boğazı'nın doğu yakasında yer alan Khalkedon'a (Kadıköy) kadar geldi ve burada ordugâh kurdu. Bu esnada Bizans tahtında VI. Konstantinos'un annesi olan ve Aguste lakabını alan IV. Lieon'un eşi İmparatoriçe İrene bulunuyordu⁴⁹. Kraliçe ile Hârûnu'r-Reşîd arasında her yılın Nisan ve Haziran aylarının başında ödenmek şartıyla bir rivayete göre 90.000, diğerine göre ise 70.000 dinar fidye karşılığında üç yıl geçerli olmak üzere bir barış antlaşması imzalandı. Antlaşmanın önemli maddelerinden biri de, Abbasî ordusunun dönüş yollarında kılavuzlar bulundurulması, pazarlar kurulması ve her türlü güvenlik tedbirlerinin alınması idi. Bizanslılar anılan şartları harfiyen yerine getirdiler ve Abbasî halifesi el-Mehdi'ye altın, gümüş ve diğer hediyeleri teslim etmek maksadıyla bir elçi de gönderdiler. Bunun karşılığında Müslümanlarda Bizanslı esirleri serbest bıraktılar. et-Taberî, Bizanslı esirlerin sayısını beş bin altı yüz kırk üç olarak vermektedir⁵⁰.

Anılan sefer boyunca Bizanslılardan elli dört bin⁵¹ kişi öldürülmüş; ayrıca Bizanslı esirlerden de iki bin doksan kişi idam edilmiştir. Bu sefer esnasında Abbasî ordusu ganimet olarak yirmi bin binek hayvan ele geçirmiştir. Sefer esnasında ordu için ise yüz bin inek ve koyun kesilmiştir⁵².

Müslümanlar anılan sefer esnasında büyük miktarda ganimet ele geçirdiler; öyle ki, bir beygir bir dirheme, bir katır on dirhemden azına, bir zırh bir dirheme, yirmi kılıç ise bir dirheme satılmıştır⁵³. Mervan b. Ebî Hafsa bu konuda şu şiiri irat etmiştir:

⁴⁴ Yakut bu şehrin adını Enkire olarak kaydettikten sonra "Enküriyye olarak adlandırılan şehrin adıdır" diye de açıklamada bulunmaktadır. Cahiliye dönemi mua'llekât şairlerinden İmrû'l-Kays burada zehirlenerek ölmüştür. Burası ileride Bizans şehri Amuriyye'yi almak için giden Hârûnu'r-Reşîd'in oğlu el-Mu'tasım tarafından da fethedilecektir. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. I, s. 271-272.

⁴⁵ ez-Zübeyr b. Bekâr, *el-Ahbâru'l-Muveffekiyyât*, (Thk. Sami Mekki el-Ânî), Beyrut, 1996, s. 41.

⁴⁶ Yakut burayı bir yer ismi olarak belirtmiş ama nerede olduğunu açıklamamıştır. Yakut el-Hamavî, Şihâbeddin Ebî Abdillâh er-Rûmî el-Bağdadî, *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrut, (Trz.), c. III, s. 245.

⁴⁷ Burası Yakut el-Hamavî tarafından Halep şehrine bağlı bir kasaba olarak tanıtılmaktadır. Bkz. Yakut el-Hamavî, c. II, s. 461.

⁴⁸ Emine Beytâr, *Tarihu'l-Asri'l-Abbâsî*, Dimaşk, 1997, s. 192; Nahide Bozkurt, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Hârûnurreşîd Maddesi, İstanbul, 1997, c. XVI, s. 258-259.

⁴⁹ Halife b. Hayyât, s. 438; et-Taberî, c. VIII, s. 152; İbnu'l-Esîr, c. V, s. 248; İbrahim Eyyüb, *et-Târihu'l-Abbâsî es-Siyâsî ve'l-Hadârî*, Beyrut, 1989, s. 54.

⁵⁰ et-Taberî, c. VIII, s. 152-153. Ayrıca bkz. İbnu'l-Esîr, c. V, s. 248.

⁵¹ İbnu'l-İmâd ve ez-Zehebî, bu sayıyı elli bin olarak vermektedirler Bkz. İbnu'l-İmâd, c. II, s. 292; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, c. X, s. 19.

“Kılıçları çekerek Rumların Kostantiniye şehrini kuşattın,
Öyle ki, onların kedilerini yumuşaklık kapladı.
Ancak daha orayı hedef almadan kralları cizyelerini sana getirdiler
Bu esnada savaş da kazanlarını kaynatıyordu.”⁵⁴.

Bu başarıları üzerine Hârûn, 166’da (782-83) babası el-Mehdi tarafından “Reşîd” lakabı verilerek kardeşi Musâ el-Hâdî’den sonra halife olmak kaydıyla veliaht tayin edildi⁵⁵.

III. Hârûnu’r-Reşîd’in İstanbul Seferi Sırasında İzlemiş Olduğu Güzergâhlar ve Uğramış Olduğu Yerleşim Merkezleri

Bu konuyu bütün detayı ile ele almadan önce bu meselenin Türk tarihi açısından nedenli önemli olduğu hakkında bazı bilgiler vermek istiyoruz. İslam’ın doğuşundan önceki dönemlerde Doğu semsiyesi olarak vasıflandırabileceğimiz Kafkasya, Orta Asya, Hindu Kuş dağları ve Mâveraünnehir bölgelerinin yer aldığı İran-Turan coğrafyasında yaşayan birçok Türk kavmi, Karadeniz’in kuzeyinden ve Anadolu topraklarından geçerek Doğu Avrupa’ya yönelmişlerdir⁵⁶. Ancak İslam’ın doğuşundan sonra ilk defa Müslüman Türklerin de aktif bir şekilde yer aldığı muazzam bir ordu Anadolu’yu baştanbaşa kat ederek İstanbul’u kuşatmıştır. Bu olay, geçici bir fetih hareketi gibi görülse de bir ucundan diğer ucuna kadar uzanan Anadolu topraklarının, 1071 yılında meydana gelen Malazgirt Meydan muharebesinden yaklaşık olarak 300 yıl, Osmanlı devletinin kuruluşundan ise 430 yıl önce Abbâsî ordusunda yer alan Müslüman Türkler tarafından fethedildiğini kanıtlar mahiyettedir.

Çalışmamızın özünü oluşturan bu kısmı, Hârûnu’r-Reşîd’in H. 165 yılında daha genç bir prens sıfatıyla 95 bin kişilik bir Abbâsî ordusunun başında İstanbul’u kuşatma altına almaya giderken acaba Anadolu’nun hangi şehir ve kasabalarından geçti? Sorusuna cevap arama niteliği taşımaktadır. Bilindiği gibi Ortaçağlarda Anadolu’nun doğusundan batısına doğru ilerlemek için birkaç yol takip edilmekteydi. Bunlardan ilki Anadolu’nun kuzeyinden ilerlemek için Karadeniz’in doğusundan hareket

⁵² et-Taberî, c. VIII, s. 153.

⁵³ et-Taberî, c. VIII, s. 153; ez-Zehebî, *Târihu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhîr ve’l-A’lâm*, c. X, s. 19.

⁵⁴ et-Taberî, c. VIII, s. 153.

⁵⁵ Nahide Bozkurt, c. XVI, s. 258-259.

⁵⁶ Örnek vermek gerekirse; Ak Hunlar, Albanlar (Arnavutlar), Avarlar, Bulgarlar, Sabirler, Hazarlar ve Moğollar anılan yolları takip ederek Doğu Avrupa’ya geçmişler ve buralarda devletler kurmuşlardır. Bkz. Peter B. Golden, *Hazar Çalışmaları*, (Çev. Egemen Çağrı Mızrak), İstanbul, 1915, s. 37-59; Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları, Doğu Avrupa Türk Tarihi*, (Ed: Osman Karatay-Serkan Acar), İstanbul, 2016, s. 107-187; İsmail Mangaltepe, *Avrular, Doğu Avrupa Türk*

edip denizin kara kısmını takip ederek batıdaki İstanbul'a varmak mümkündür. İstanbul'a varmak için ikinci bir güzergâh ise Anadolu'nun tam ortasından hareket etmek suretiyle Ankara-Bolu-Sakarya-Kocaeli istikametinde ilerlemekle mümkün olmaktadır. Bu yol veya güzergâhların üçüncüsü ise Anadolu'nun Güneyinden veya Güney doğusundan hareket edip Tarsus-Adana, Konya, Ankara, Afyonkarahisar, Kütahya-Bilecik-Sakarya, Kocaeli-İstanbul şeklindedir.

Harûnu'r-Reşîd komutasındaki İslam Ordusunun belirtmiş olduğumuz birinci güzergâhı takip etmesi hem seferin amacı hem de Anadolu'nun o istikametteki coğrafi zorlukları nedeniyle mümkün görülmemektedir. Anılan ordunun ikinci güzergâhı takip etmesi mümkün olmakla birlikte (zira daha önce de belirtildiği gibi bu sefer esnasında Ankara da fethedilmiştir.) seferin ağır kış şartlarına da rastlaması hasebiyle Müslüman ordularının pek tercih etmediği aşikârdır. Zira Abbasîler döneminde, İslam ordularının daha önceki seferler esnasında Anadolu'nun çok ağır kış şartlarından dolayı büyük zayıat vermesi sebebiyle sadece yaz mevsiminde bu gibi askerî hamlelere (sâife/yaz seferleri) başvuruyorlardı. Bu sebepten dolayı da bu sefer esnasında ikinci güzergâhın takip edilmiş olması pek akla uygun düşmemektedir.

Bütün bu sebeplerden dolayı büyük ihtimalle bu sefer esnasında İslam ordusu daha önce belirtmiş olduğumuz üçüncü güzergâhı yani Ankara veya Konya- Afyonkarahisar, Bilecik, İzmit yolunu takip ederek İstanbul'a ilerlemiştir. Bu tespitimizi şu faktörlere dayandırabiliriz:

1. Anlatmakta olduğumuz Anadolu seferinden önce Hz. Ömer devrinde yapılan el-Cezîre fetihleri de dâhil Emevî ve Erken Abbasî dönemlerinde Anadolu'yu ve İstanbul'u fethetmek maksadıyla sevk edilen orduların birinci ve ikinci güzergâhı takip etmedikleri gerçeği. Örneğin, Müslüman Arap ordularının Erzurum-Kars yönünde veya Karadeniz bölgesinde fetihlere giriştikleri ile ilgili bilgilere rastlanmamaktadır⁵⁷. Anılan ordular genellikle bir taraftan Şanlıurfa-Diyarbakır yönünde diğer taraftan da Tarsus-Adana-Konya-Afyon istikametinde ilerleyerek Anadolu'nun güneyindeki şehirleri takip etmek suretiyle İstanbul'a varmaya çalışmışlardır. Elbette ki, bunun önemli bir sebebi vardı; oda Müslüman Arap ordularının kış şartlarına dayanıklı olmaması ve daha ziyade Arabistan'ın sıcak iklimi ile örtüşen Anadolu'nun güneydeki topraklarında savaş yapabilme yeteneğine sahip olmasıdır. Müslüman Arap ordularının Anadolu'nun ağır kış şartlarına karşı dayanıksızlığını kanıtlayan bir olay ise H. 172 (M. 788-89) yılında meydana gelmiştir. Halife b. Hayyât'ın naklettiği bir haberde şöyle denilmektedir: "Bu yıl (H. 172 yılını kastediyor), Züfr b. Asım el-Hilâlî yaz savaşlarına katıldı. O, oğlu Abdulaziz b. Züfr'ü savaşa gönderdi. Züfr, Ceyhan'a kadar geldi ve burada

Tarihi, (Ed: Osman Karatay-Serkan Acar), İstanbul, 2016, s. 203-240; Osman Karatay, Hazarlar, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, (Ed: Osman Karatay-Serkan Acar), İstanbul, 2016, s. 335-407.

⁵⁷ Birinci bölgeyle ilgili, yani Erzurum-Kars istikameti hakkında bazı haberlere rastlanmışsa da bunların zayıf rivayetler olduğu aşikârdır.

soğuga maruz kalarak geri döndü." Müslüman Arap ordularının bu sıkıntısı, Halife b. Hayyât'ın şu haberinde daha da net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Haberde şöyle denilmektedir: "Hârûn (er-Reşîd), Abdullah b. Salih b. Ali'yi yaz savaşlarına ve Süleyman b. Râşid es-Sakafî'yi kış savaşlarına gönderdi. Abdullah salimen geri döndü. Kış mevsimi, Süleyman'ı zor durumda bıraktı. Bu yüzden, bazı arkadaşları ona karşı geldiler, bazıları da soğuktan öldüler. Sonra, onlar Malatya'ya vardı."⁵⁸

2. Abbasî halifesi Hârûnu'r-Reşîd ve oğlu el-Emin'den sonra iktidara gelen Abbasî halifeleri el-Me'mûn ve el-Mu'tasım dönemlerinde Anadolu'ya yapılan fetih hareketlerinde de anılan Tarsus-Adana-Ankara-Konya-Afyon güzergâhının takip edilmesi. Halife b. Hayyât ve et-Taberî'den gelen bilgilere göre Abbasî halifesi el-Mu'tasım, Babek isyanını bastırdıktan sonra, H. 223 (M. 837/38) yılında (et-Taberî bu tarihi H. 224 olarak vermektedir) Türk kumandanların yönettiği Abbasî ordusunun başında Amuriyye üzerine yürüdü. Mancınık ve debbâbelerin (bugünkü tankların ilkel şeklindeki savaş aracı) de kullanıldığı elli beş gün süren çetin bir savaş sonucunda şehri fethetti. Türk kökenli kumandanlardan Eşnâs, İtâh, Afşin ve Vasîf'in de yer aldığı Abbasî ordusu, daha sonra Ankara'yı da yıkarak ele geçirdi. Bu savaşlar esnasında tutsak edilen dört bin Bizans askeri öldürülmüş, birçok köy de tahrip edilmiştir⁵⁹.

Sonuç

Abbasî halifesi Hârûnu'r-Reşîd'in Genç yaşta bir prensken 95 bin kişilik bir ordunun başında Anadolu'yu bir ucundan diğer ucuna kat ederek İstanbul'u kuşatma altına alması, sebep ve sonuçları itibariyle Emeviler döneminden beri İslam ordularının düzenli olarak yaptığı fetih hareketinin en önemli hamlelerinden biridir. Bu askeri hamlenin tarihimiz açısından üç önemli sonucu bulunmaktadır. Birincisi, Hz. Ömer döneminde başlayan ve Emevî orduları tarafından devam ettirilen Anadolu fetihlerinden sonra ilk defa çok büyük bir Müslüman ordusunun İstanbul'u karadan kuşatmasıdır. İkincisi ise Selçuklulardan yaklaşık 300 yıl ve Osmanlılardan aşağı yukarı 430 yıl önce ilk defa Müslüman Türklerin kumandan ve askerler olarak böylesi büyük bir orduda yer almasıdır. Üçüncüsü ise Türk tarihi açısından böylesi anlamlı bir ordunun güzergâh olarak Türk tarihinin önemli merkezlerinden olan Bilecik ve Söğüt topraklarından geçmesidir. İşte Hz. Ömer döneminde Müslüman Arapların Anadolu'ya başlattığı İslam fetih hareketi hiç kesilmeden Yaz savaşları adı altında Emeviler ve Abbasîler döneminde devam etmiştir. Bu esnada defalarca İstanbul karadan ve denizden kuşatılmış ve nihayet İslam'ın büyük hamisi Osmanlı devletinin çağ açıp çağ kapatan ünlü hükümdarı Sultan Mehmet Fatih tarafından fethedilmiştir.

⁵⁸ Bkz. Halife b. Hayyât, *Halife b. Hayyât Tairihi*, (Çev. Abdulhalik Bakır), s. 548, 550.

KAYNAKLAR

- Ahmetbeyoğlu, Ali, Avrupa Hunları, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, (Ed: Osman Karatay-Serkan Acar), İstanbul, 2016.
- Ali, Seyyid Emîr, *Muhtasar Tarihi'l-Arab*, (Arç. Trc. Afif el-Ba'lebekkî), Beyrut, 1967.
- Andrea Klo, *Hârûnu'r-Reşîd Ve Asruhu*, (Arp Trc. Muhammed er-Rizkî), Tunus, 1997.
- Atman, Ahmed, *Tarih Kıbrıs*, Kahire, 1997.
- Azib, Halid, *Buhârâ eş-Şerîfe ve Tarihuhâ ve Türâsühâ'l-Hadâri*, Kahire, (Trz.).
- Bakır, Abdulhalik, *Hz. Ali ve Dönemi*, Ankara, 2004.
- Bakır, Abdulhalik, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara, 2002.
- el-Belazurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, (Thk. Mahmud el-Ferdûsu'l-Azm.), c. III, Dımaşk, 1998.
- el-Belazurî, *Fütûhu'l-Büldân*, (Thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ'), Beyrut, 1987.
- Beytâr, Emine, *Tarihu'l-Asri'l-Abbâsi*, Dımaşk, 1997.
- Bozkurt, Nahide, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Hârûnurreşîd Maddesi, İstanbul, 1997, c. XVI, s. 258-259.
- el-Câhız, *Kitâbu't-Tâc fi Ahlâki'l-Mülûk*, (Thk. Ahmed Zeki Bâşâ), Mısır, (Trz.).
- ed-Dineverî, Ebî Hanife Ahmed b. Davud, *el-Ahbâru't-Tivâl*, (Thk. Abdulmun'im Amir-Cemaleddin eş-Şeyyâl), Kahire, 1959.
- ed-Dûrî, Abdulaziz, *el-Asri'l-Abbâsi el-Evvel Dirâsetün fi't-Tarihi's-Siyâsi ve'l-İdâri ve'l-Mâlî*, Beyrut, (Trz.), s. 104-105.
- Ebu Halil, Şavkî, *Hârûnu'r-Reşîd Emîru'l-Hulefâ' ve Ecellü Mülûku'd-Dünyâ*, Dımaşk, 1996.
- Ebu'l-Fidâ, el-Meliku'l-Müeyyed İmadeddin İsmail, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, Kahire, (Trz.).
- Eyyüb, İbrahim, *et-Târihu'l-Abbâsi es-Siyâsi ve'l-Hadâri*, Beyrut, 1989.
- Faysal, Şükrî, *Hareketü'l-Fethi'l-İslâmi fi'l-Karni'l-Evvel*, Beyrut, 1952.
- Golden, Peter B., *Hazar Çalışmaları*, (Çev. Egemen Çağrı Mızrak), İstanbul, 1915.
- el-Haccî, Abdurrahman Ali, *et-Târihu'l-Endelüsî mine'l-Fethi'l-İslâmî, Hatta Sükût Ğirnata H. 92-897 (M. 711-1492)*, Dımaşk, 1994.
- Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, (Thk. Ekrem Ziyâ' el-Ömerî), Riyat, 1985.
- Halife b. Hayat, *Tarihu Halife b. Hayyât*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Ankara, 2008.
- Hammâş, Necdet, *eş-Şâm fi Sadri'l-İslâm*, Dımaşk, 1987.
- Hattâb, Mahmud Şît, *Kâdetü Fethi Bilâd Fâris*, Beyrut, 1974.

⁵⁹ Halife b. Hayyât, s. 581; et-Taberî, c. IX, s. 57-70.

- Hattâb, Mahmud Şît, *Kadetü Fethi's-Sind ve Afğanistan*, Beyrut, 1998.
- Heddâre, Muhammed Mustafa, *el-Me'mûn el-Halîfetü'l-Âlim*, el-İskenderiyye, 1966.
- el-İbadî, Ahmed Muhtar, *Fi Tarihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Beyrut, (Trz.).
- İbn Abdîrabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, *el-İkdu'l-Ferîd*, (Thk. Abdulmecid et-Terhinî), Beyrut, 1983.
- İbn A'sem el-Kûfî, Ebu Muhammed Ahmed, *Kitâbu'l-Fütûh*, (Thk. Ali Şîrî), Beyrut, 1991.
- İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib*, (Thk. Charles c. Torrey), Kahire, (Trz.)
- İbn Ebi'd-Dem el-Hamavî, Şihâbeddin İbrahim, *et-Târihu'l-Muzafferî*, (Thk. Hâmid Zeyyân Gânım Zeyyân), Kahire, 1989.
- İbn Hibbân, Ebu Hâtım Muhammed b. Ahmed et-Temimî el-Büstî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ'*, (Thk. Sa'd Kerim el-Fakî), İskenderiye, (Trz.).
- İbn Kesîr, İmâdeddin Ebi'l-Fidâ İsmail İbn Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî, *el-Bidâye Ve'n-Nihâye*, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî,) Kahire, 1998.
- İbn Kuteybe, Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Ma'ârif*, (Thk. Servet Ukkâşe), Kahire, 1981.
- İbn Kuteybe ed-Dineverî, Ebî Muhammed, Abdullah b. Müslim, *el-İmâme ve's-Siyase*, (Thk. Ali Şîrî), Beyrut, 1990.
- İbnu'l-İmâd, Şihâbeddin Ebi'l-Felâh Abdilhayy b. Ahmed b. Muhammed el-Akrî el-Hanbelî ed-Dımaşkî, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, (Thk. Mahmud el-Arnâvûd), Dımaşk-Beyrut, 1988.
- İbnu'l-Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut, 1987.
- İbnu'l-Kûtiyye, Ebu Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdulaziz b. İbrahim b. İsâ b. Müzâhim el-Endelüsî el-Kurtubî, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, (Thk. İbrahim el-Ebyârî), Beyrut, 1989.
- İbnu's-Sâ'î, Ali b. Encüb el-Bağdadî, *Kitab Muhtasar Ahbâru'l-Hulefâ'*, Mısır, 1309.
- İbnu'l-'Umrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-İnbâ' fi Tarihi'l-Hulefâ'*, (Thk. Kâsım es-Samerrâ'î, Kahire, 1999.
- el-Kalkaşandî, Ahmed b. Abdullah, *Me'âsiru'l-İnfâfe fi Ma'âlimi'l-Hilâfe*, (Thk. Abdüssettâr Ahmed Ferâc), Beyrut, (Trz.).
- Karatay, Osman, Hazarlar, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, (Ed: Osman Karatay-Serkan Acar), İstanbul, 2016.
- el-Kudâ'î, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer eş-Şâfi'î, *'Uyûnu'l-Ma'ârif ve Fünûni Ahbâri'l-Halâ'if*, (Thk. Cemil Abdullah Muhammed el-Mısrî), Mekke, 1995.

- el-Kulâ'î, Ebu'r-Rabî' Süleyman b. Musa el-Endelüsî, *el-İktifâ' fi Meğâzi Resûlillâh ve's-Selâse el-Hulefâ'*, (Thk. Mustafa Abdulvâhid), Kahire, 1970.
- Mağribî, Muhammed Ali, *Ebu Bekr es-Siddîk Halifetü Resûlillâh*, Cidde, 1983.
- el-Makrizî, Takiyyuddin, *ez-Zehbû'l-Mesbûk fi Zikri men Hacce mine'l-Hulefâ' ve'l-Mülûk*, (Thk. Cemaleddin eş-Şeyyâl), Kahire, 2000.
- Mangaltepe, İsmail, Avarlar, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, (Ed: Osman Karatay-Serkan Acar), İstanbul, 2016.
- el-Menâsîr, Muhammed Abdulhafîz, *ec-Ceyş fi'l-Asri'l-Abbâsî el-Evvel (H. 132-H232)*, Ammân (Ürdün), 2000.
- el-Merâkuşî, İbn 'Îzârî, *Beyânu'l-Muğrib fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, (Thk. G. S. Colin-E. Levi-Provençal), Beyrut, 1983.
- Muhammed, Nebile Hasan, *Tarihu'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, İskenderiye, 1993.
- Aliev Saleh Muhammedoğlu, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Hürremiyye Maddesi, İstanbul, 1998, c. XXXIII, s. 500-501.
- Mustafa, Şâkir, *el-Endelüs fi't-Târih*, Dımaşk, 1990.
- Müellifi Meçhul, *Ahbâr Mecmû'a fi Fethi'l-Endelüs ve Zikr Ümerâihâ Rahimehumullah ve'l-Hurûbu'l-Vâki'a Beynehum*, (Thk. İbrahim el-Ebyarî), Beyrut, 1990.
- el-Mübârekbüri, Ebu'lMa'âli Athar, *el-'İkdu's-Semîn fi Fütûhi'l-Hind vemâ Verede fihâ mine's-Sahabeti ve't-Tâbi'in*, Kahire (Trz.).
- en-Neccâr, Abdulvehab, *el-Hulefâü'r-Râşidîn*, Beyrut, 1986.
- en-Nerşehî, Ebu Bekr Muhammed b. Ca'fer, *Tarih Buhârâ*, (Thk. Emîn Abdulmecid Bedevî-Nasrullah Mübeşşir et-Tırâzî), Kahire, (Trz.).
- Öz, Mustafa, *T. D.V. İslam Ansiklopedisi*, Acârîde Maddesi, İstanbul, 1988, c. I, 318-319.
- Özcan, Abdulkadir, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Ateş-i Rûmî Maddesi, İstanbul, 1991, c. IV, s. 57.
- er-Rûhî, Ebu'l-Hasan b. Ebî Abillah Muhammed b. Ebi's-Surûr b. Abdurrahman, *Bulğatü'z-Zürefâ' fi Zikrâ Tevârihi'l-Hulefâ'*, (Thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azib), Kahire, (Trz.).
- et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu't-Taberî-Târihu'r-Rüsûl ve'l-Mülûk*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), c. VIII, Kahire, 1966.
- et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu't-Taberî-Târihu'r-Rüsûl ve'l-Mülûk*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), c. IX, Kahire, 1975.
- el-Vâkidî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *Fütûhu's-Şâm*, Beyrut, (Trz.).

Yakut el-Hamavî, Şihâbeddin Ebî Abdillâh er-Rûmî el-Bağdadî, *Mu'cemu'l-Büldân*, c. V, Beyrut, 1977.

Yakut el-Hamavî, Şihâbeddin Ebî Abdillâh er-Rûmî el-Bağdadî, *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrut, (Trz.).

ez-Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'*, (Thk. Kamil el-Harrât), Beyrut, 1982.

ez-Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, (Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut, 1990.

ez-Zübeyr b. Bekâr, *el-Ahbâru'l-Muveffekiyyât*, (Thk. Sami Mekki el-Ânî), Beyrut, 1996.